

Marko Božić*

HOMO IURIDICUS U PRESKRIPTIVNOJ DOKTRINI I/ILI DESKRIPTIVNOJ TEORIJI PRAVNOG RASUĐIVANJA

Apstrakt: Rad predstavlja naučnu kritiku nedavno objavljene knjige Osnovi pravnog rasuđivanja Gorana Dajovića, i njenog metodološkog dodatka, objavljenog u obliku naučnog članka Homo Iuridicus and Legal Reasoning. Predmet kritike je pre svega Dajovićeva teza o potrebi tumačenja prava na osnovu unapred zadatog seta interpretativnih argumenata kao uslova „valjane i legitimne primene prava“. Autor, pritom, ne propituje smislenost Dajovićeve teze, s kojom se uglavnom slaže, već način na koji je ona izložena. U fokusu kritike, naime, nalazi se preskriptivni jezik kojim se Dajović služi, a kojim je nepotrebno ugrožen naučni karakter i potencijal njegove teze. U nastavku se predočavaju neke od perspektiva i prednosti koje bi prevođenje Dajovićeve teze na deskriptivni jezik pružilo naučnim istraživanjima koja za svoj predmet imaju pojam i uslove pravne države.

Ključne reči: tumačenje prava, pravno rasuđivanje, pravna država, interpretativni argumenti, okvir tumačenja.

1. UVOD

U prethodnom broju *Pravnih zapisa* objavljena je kratka, ali korisna metodološko-pravna studija Gorana Dajovića, redovnog profesora Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu, pod naslovom *Homo Iuridicus and Legal Reasoning*. Kako autor u uvodu ističe, studija je *methodological suppliment* njegove ranije objavljene monografije *Osnovi pravnog rasuđivanja*¹, u kojoj je referisao, a da nije prethodno detaljno objasnio, idealtipski pojam *homo iuridicus*-a kojim se u knjizi služi. Stoga se, kako sâm autor kaže, ova kratka studija može čitati i kao metodološki vodič za čitanje pomenute knjige, ali i kao demonstracija primene Veberovog

* Redovni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta Union u Beogradu; e-mail: marko.bozic@pravnikafakultet.edu.rs ORCID ID: 0000-0002-3702-8117

1 Dajović, G., 2023, *Osnovi pravnog rasuđivanja*, Beograd, Univerzitet u Beogradu – Pravni fakultet, 334 strane.

idealtipskog metoda u teoriji prava. Naime, ambicija Dajovićevog teksta je da s osloncem na raspoloživi empirijski materijal, apstrahuje idealtipsku predstavu *pravnika* kao aktera kroz čije se profesionalno delovanje može sagledati i razumeti širi fenomen *pravnog rasuđivanja*. Upravo zato, nakon pregnantnog podsećanja na Veberovu tehniku idealtipske konceptualizacije, Dajović prelazi na skiciranje svog *homo iuridicus*-a kao sudije koja rešava pravno pitanje, tj. tumači normativne tekstove služeći se posebnom veštinom pravnog rasuđivanja. Upravo je ovoj veštini – kao sumi određenih argumentativnih tehnika kojima *homo iuridicus* opravdava svoje odluke glede tumačenja normativnog teksta – posvećen i najveći deo knjige koju ova metodološka studija prati. Tek u studiji, međutim, Dajović definiše epistemološki karakter svojih, u knjizi izloženih tvrdnji o ovoj veštini. Ostajući veran Veberovom metodu, Dajović ističe da, upravo kao i svaki drugi idealtipski model, i njegov *homo iuridicus*, mada sintetisan iz prethodnog iskustva pravne prakse, retko u potpunosti odgovara empirijskoj stvarnosti iz koje je izveden: „one seldom finds in judicial opinions the elaborate argumentative schemes described in the book. Additionally, these opinions often exhibit vague or even ‘improper’ uses of various interpretative arguments, and sometimes arguments are simply superfluous“.² U pitanju, dakle, nije fotografski opis, već heuristički alat koji omogućava da se uoče varijacije i tendencije u praćenju određenog društvenog fenomena, u ovom slučaju rasuđivanju pravnika. Kako Dajović poentirano primećuje „ideal-type *homo iuridicus* serves as a benchmark for evaluating practice. Naturally, this is not intended for normative substantive, but for epistemic evaluation“.³ Dakle, kao i svaki drugi idealtipski model, i Dajovićev *homo iuridicus* nije standard prakse, već odabrana referentna tačka u empirijskom praćenju i objašnjavanju datog društvenog fenomena. U tom smislu, Dajović u svojoj studiji ne propušta priliku da nekoliko puta naglasi kako njegov *homo iuridicus* nema ničeg preskriptivnog u sebi,⁴ odnosno da veština pravnog rasuđivanja kojom se on služi nije normirani standard koji treba da se sledi, već svedeni opis izveden iz prethodnog iskustva aktera pravne prakse. Sasvim precizno „Their decisions, motivations, and attitudes provide the empirical material for constructing the concept of *homo iuridicus* as the legal reasoner“.⁵ Drugim rečima, pojam *homo iuridicus*-a ne propisuje kako pravnik *treba da* tumači pravo, odnosno, da citiramo samog Dajovića, „[...] he remains neutral with respect to the correctness

2 *Ibid.*, str. 304.

3 *Ibid.*

4 Dajović, G., 2025, *Homo Iuridicus and Legal Reasoning*, *Pravni zapisi*, Vol. XVI, br. 2, str. 289.

5 *Ibid.*, str. 298.

of any normative theory of legal interpretation“. U protivnom, „adherence to any such theory would effectively convert him into a *homo ethicus* or *homo politicus*“.⁶

Ništa se u oblikovanju Dajovićevog *homo iuridicus*-a ne čini spornim. Onako kako je u studiji opisan, ovaj idealtipski model teško bi dao povoda za ovaj kritički osvrt. Ono što mu daje povod i nije *homo iuridicus* iz Dajovićevog članka, već *homo iuridicus* iz Dajovićeve knjige. Naime, prema mišljenju potpisnika ovih redova, za razliku od prvog koji treba da posluži samo kao referentna tačka u empirijskom objašnjenju šta je pravno rasuđivanje, drugi upravo postulira kako to pravno rasuđivanje treba da izgleda kako bi se postigao jedan određen cilj: pravna država. Drugim rečima, *homo iuridicus* iz *Osnova pravnog rasuđivanja* je preskriptivna kategorija. U tom smislu, autor ove kritike u članku *Homo Iuridicus and Legal Reasoning* ne prepoznaje metodološki dodatak knjizi, već njenu korisnu metodološku ispravku. Da bi se ona razumela, međutim, prvo treba uvideti gde je i kako načinjen propust.

2. DOKTRINA I/ILI TEORIJA TUMAČENJA PRAVA

Summa summarum, Dajovićev članak napisan je u funkciji knjige na koju je naša pravna teorija dugo čekala. *Osnovi pravnog rasuđivanja* delo je i monografskog i udžbeničkog karaktera. Pregnantnog izraza i pogođene strukture, studija svedoči o retkom umeću svog autora da složenu materiju pretoči u pitki tekst pristupačan najširoj akademskoj publici: čitalac ne mora da bude pravnik da bi s lakoćom pratio i uhvatio Dajovićevu misao. Upravo zato ovaj tekst odlikuju kako kvaliteti ozbiljne kritičke rasprave tako i izvrsnog didaktičkog materijala. I „čitanka“ i „suma“ postojećeg znanja o naslovnoj temi, Dajovićeva knjiga popunjava prazninu koja u našoj pravnoj nauci zjapi duže od pola veka. Šezdeset godina nakon Lukićeve monografije *Tumačenje prava* – objavljene davnih šezdesetih na osnovu ukrštanja predratnih „buržoaskih“ i poratnih sovjetskih učenja⁷ – domaća pravna književnost dobila je iscrpan kritički pregled glavnih tokova savremene teorije tumačenja prava.⁸ Naime, mada naslovom sugerise da će

6 *Ibid.*, str. 302.

7 Božić, M., 2020, Intellectual History of a Textbook: Radomir Lukić's Introduction to Law between Marx and Kelsen, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, Vol. 68, br. 1, str. 45–67.

8 Dajovićeva knjiga se nastavlja na studiju Bojana Spaića *Priroda i determinante sudijskog tumačenja prava*, objavljenu tri godine ranije, koja se bavi širom teorijskom obradom procesa tumačenja prava kao aktivnosti uslovljene ne samo normativnim već i inim (institucionalnim i epistemičkim) determinantama, bez temeljnijeg

se baviti pravnim rasuđivanjem uopšte, Dajovićeva studija se prvenstveno fokusira na interpretaciju kao njegov najintragantniji aspekt.

Preciznije, Dajović sebi stavlja u zadatak da objasni u čemu se sastoji posebnost pravnog rasuđivanja u odnosu na ljudsko rasuđivanje uopšte, koje, u najkraćem, definiše „kao proces izvođenja zaključaka na osnovu premisa“ (str. 27). Pošto ljudsko rasuđivanje izdiferencira na ono epistemičko – usmereno na izvođenje zaključaka o onome što *jeste*, i ono praktičko – usmereno na izvođenje zaključaka o onome što *treba da bude*, Dajović u nastavku pojašnjava da pravno rasuđivanje ne predstavlja ni oblik epistemičkog ni „čistog“ praktičkog rasuđivanja. Prema autoru, naime, pravno rasuđivanje ne polazi od procene i odmeravanja svih postojećih razloga za postupanje na određeni način, već polazi od nekih, tačno određenih, autoritativnih razloga – pravnih normi (str. 33). A kako „primena autoritativnih razloga – pravne norme sadržane u tekstu pravnog propisa podrazumeva akt tumačenja, zato što se, da bi se primenio u spornom slučaju, mora formirati shvatanje o tome šta propis znači, a razumevanje značenja pravnog teksta iziskuje tumačenje“ (str. 81), ovo poslednje nužno mora biti u fokusu svake, pa i ove Dajovićeve studije o pravnom rasuđivanju. Na ovom mestu Dajovićev tekst počinje da se usložnjava. Kako njegov autor pojašnjava, odluka tumača o značenju norme često počiva i na vanpravnim razlozima: „Činjenica je da sudije ponekad citiraju članove zakona i interpretativne argumente u vezi s njima samo kao deo naknadne racionalizacije odluke koju su doneli na osnovu 'neiskazanih' moralnih, ideoloških ili političkih razloga, ili prosto, na osnovu početne intuicije o tome kakva bi odluka bila prikladna u konkretnom slučaju“ (str. 46). Zauzeto stanovište Dajović naziva realističkim i ističe da se temelji na „empirijskim istraživanjima motivacije sudija“ (str. 44), što ga dalje vodi do važnog zaključka o tome „da se do uvida kako sudije zaista doppevaju do odluke ne može doći (samo) teorijskopравnim i konceptualnim, nego psihološkim, sociološkim i politikološkim istraživanjima“ (str. 47). Taj zaključak, međutim, ugrožava autonomnost pravnog rasuđivanja kao posebnog oblika ljudskog rasuđivanja. Upravo zato, Dajović svojoj studiji i ne stavlja u zadatak „bavljenje procesom *odlučivanja*, već procesom *opravdavanja* [kurziv MB] pravnih odluka, budući da se samo u tom drugom procesu, pravno rasuđivanje nesumnjivo koristi i nedvosmisleno prepoznaje i kao takvo se može opisati i analizirati“ (str. 39). U tom smislu, i tumačenje prava, kao fenomen u fokusu svoje knjige, Dajović posmatra kao *proces* interpretacije pravnih izvora, a ne kao *ishod* tog procesa – određeno značenje koje je tumač opredelio konkretnom izvoru prava. Sasvim

osvrta na interpretativne argumente koji su bili u fokusu Dajovićeve i starije Lukićeve monografije.

precizno, Dajović objašnjava da se njegova studija bavi „interpretativnim argumentima koji opravdavaju ishod tog procesa“, i to s ciljem da se odgovori na pitanja „šta je (1) predmet tumačenja (šta je to što se tumači), (2) koliko je tumač ograničen onim što tumači (koliko je značenje za kojim se traga putem tumačenja sadržano u samom tekstu, a koliko je ono kreacija tumača), (3) koji je cilj tumačenja (da li uopšte postoji pravo, istinsko i jedino značenje, koje primenom ispravne tehnike tumačenja tumač uvek može da otkrije i, ako postoji, koje je to značenje) i, najzad, (4) koje su ispravne metode ili pravila tumačenja čijom primenom tumač dospeva do razumevanja značenja onoga što tumači“ (str. 83). Pošto je tako raščistio teren i odredio pojmove u prvom delu (posvećenom pravnom rasuđivanju) i drugom delu (posvećenom tumačenju prava) svoje knjige, Dajović u nastavku svoje studije, tj. u trećem (posvećenom interpretativnim argumentima) i četvrtom delu (posvećenom analogiji) analitički i pregnantno izlaže osnovne kontroverze u vezi s konkretnim argumentativnim alatima, posebno privilegujući zaključivanje po sličnosti. Pritom, negde svesno, a mahom nesvesno toleriše metodološku neravninu koja, ako i ne ugrožava osnovnu ideju njegove knjige, može da zbuni pažljivog čitaoca, koji se pita ima li pred sobom samo još jednu pravnu *doktrinu* ili pak naučnu *teoriju* o tumačenju prava.⁹

Naime, podsećam da je Dajović već na prvim stranicama svog teksta sebi stavio u zadatak da odgovori na pitanje „šta znači misliti, tj. rasuđivati kao pravnik“, čime je kod potpisnika ovih redova, a verovatno i drugih čitalaca, pobudio očekivanje da na koncu knjige sazna šta stvarno *jesu* odlike pravničkog rasuđivanja, odnosno po čemu se to rasuđivanje pravnika zaista razlikuje u odnosu na druge oblike ljudske intelektualne aktivnosti. O tome svedoči gore već pomenuta autorova namera da „opíše“ i „analizira“ proces opravdavanja pravnih odluka kao oblik pravničkog

9 Autor ove kritike polazi od pozitivističkog razlikovanja nauke i dogmatike, odnosno teorije i doktrine. Pod teorijom podrazumeva na naučnom metodu empirijske verifikacije i na indukciji zasnovano apstraktno objašnjenje određenog dela objektivne stvarnosti. Pod doktrinom isti podrazumeva uverenje o ispravnosti određenih načela iz kojih se dogmatskim metodom i dedukcijom izvode stavovi o ispravnosti delovanja u konkretnoj situaciji. Prema tome, *pravna* doktrina bi predstavljala skup postuliranih načela – metapravila – pomoću kojih bi se izvodili zaključci o značenju određenog normativnog teksta. Pod uticajem starijih kontinentalnih tradicija, u domaćoj pravnoj kulturi se, međutim, za pravnu doktrinu koristi naziv pravna nauka. Tako se, na primer, o doktrini krivičnog ili građanskog prava govori kao o nauci krivičnog ili građanskog prava. Prema shvatanju autora ove kritike, pravna nauka pak predstavlja skup empirijski verifikovanih iskaza koji za svoj predmet ne bi imali normativne tekstove i njihova značenja, već procese koji ka njima vode, *ergo*, predmet pravne nauke je, između ostalog, kritičko i problemsko posmatranje, opisivanje i objašnjavanje upravo same pravne doktrine.

rasuđivanja koji se, prema mišljenju samog autora, jedino i može „opisati“ i „analizirati“. Avaj, umesto najavljene deskripcije, u nastavku teksta je usledila preskripcija pravnog rasuđivanja. Postepeno, počevši od najave da će u knjizi „opisati kako (treba da) se odvija mentalni proces dolaženja do zaključaka prilikom analogijskog rasuđivanja“ (str. 24), preko definisanja glavne teme svoga rada (utvrđivanja „ispravne metode ili pravila tumačenja“ na str. 83), pa do zaključka u kojem priznaje kako „[m]eđutim, način izlaganja i odabir argumenata nije konstruisan samo da bih ‘opisao’ kako se u praksi pravnik idealno *opravdavaju* odluke o spornim pravnim pitanjima, već i da bih sugerisao kako do njih treba doći“ (str. 311), Dajović ulaže manji napor da egzaktno opiše kako sudije stvarno opravdavaju svoje odluke i uglavnom se bavi postuliranjem toga kako bi to trebalo da rade. I da se razumemo, oba pristupa – i deskriptivni i preskriptivni, jednako su legitimni. Problem nastaje kada se krenu ukrštati, jer ne mogu da vode epistemološki istovrsnim ishodima. Naime, dok *naučni* diskurs „o pravu“ opisuje kakvo ono *jeste*, *doktrinarni* diskurs „u pravu“ propisuje kakvo bi ono *trebalo da* bude. Sve ovo Goran Dajović vrlo dobro zna, pa ipak ostaje nedosledan. Možda i sam svestan toga, videli smo, glagol *opisati* stavlja pod navodnike, a *treba da* u zagrada. Nije ni usamljen u tome. I studija Bojana Spaića *Priroda i determinante sudijskog tumačenja prava* nedavno se suočila sa sličnom kritikom,¹⁰ a potpisnik ovih redova može

- 10 U ranije pomenutoj knjizi, *Priroda i determinante sudijskog tumačenja prava*, Bojan Spaić polazi od *hard scepticism*-a, ali istovremeno, upravo kao i Dajović, uvida potrebu za pridržavanjem seta normativnih uputa, ili metapравnih pravila, namenjenih tumačenju prava čija bi dosledna primena omogućila postojanje predvidivih pravila, bez kojih nema pravne države. Problem je što Spaić, baš kao i Dajović, umesto da se ograniči na opisivanje ovih metapравila – normativnih determinanti sudijskog odlučivanja, odlučuje da ih propiše kao uslov legitimnog odlučivanja, čime svoju teoriju pretvara u doktrinu. Kao što u svojoj kritici Spaićeve knjige primećuje Aleš Novak, “Spaić’s book is premised on a descriptive approach. One of its proclaimed goals is to ‘describe legal interpretation in general as a theory of nature of interpretation of law’. Spaić differentiates between a theory of adjudication and a doctrine of adjudication. The first is a descriptive endeavour that strives to understand the nature of judicial interpretation of law. The latter is a normative quest of laying out the guidelines for a correct judicial interpretation of law. This poses a recurrent problem for any realist account of legal interpretation. What if, for example, there were some way to prove that the beauty (or ugliness) of the defendant consistently results in a more lenient interpretation of criminal statutes? Or if we would be able to conclusively show that the incessant criticism of the judiciary by the executive branch in the United Kingdom did in fact occasion a dramatic decrease in successful challenges to government policy (at least in part presumably on account of a modified interpretative approach), as has recently been indicated by an article in the Guardian. Would any of these factors need to be included in a correct theory of legal interpretation? In a truly realistic vein, the answer would have to be yes. Perhaps a genuinely realistic account of interpretation is best surmised by a famous (or infamous, as the reader prefers)

da posvedoči o ne jednoj polemici na istu temu na domaćim skupovima i diskusijama iz teorije prava. Čini se da je poroznost granice između deskriptivnog i preskriptivnog jezika – u raskoraku sa imperativom strogog pozitivističkog razlikovanja činjenica i vrednosti – diskurzivni manir domaće teorije prava. Zbog čega je to tako?

Smatram da postoje najmanje dva razloga za to, od kojih prvi leži u istoriji, dok se drugi tiče teorije prava. Oba su, međutim, bitna za razumevanje glavnog toka savremene teorijskopravne misli kod nas.

Kao prvo, lakoća s kojom se u domaćem teorijskopravnom diskursu prepliću deskriptivni i preskriptivni govor možda može naći objašnjenje u našoj recentnoj prošlosti. Kroz čitavu drugu polovinu dvadesetog veka, jugoslovenska akademska zajednica bila je obavezna da, makar nominalno, misli i govori u metodološkom ključu istorijskog materijalizma, tj. u skladu s idejom da politička zbilja (tada vladajućeg socijalizma) nije izraz puke kontingencije, već istorijskog determinizma. Revolucija se nije prosto desila, već je morala da se desi. Zato socijalizam nije bio samo politika, već pre svega nauka. Kao i svaka druga, i ova nauka se legitimisala svojom predikabilnošću – mogućnošću da s osloncem na svoje zakonitosti predvidi budućnost: u slučaju naučnog socijalizma, komunističku utopiju.¹¹ Samim tim, i svaka naučna analiza prikupljenog empirijskog materijala nužno je morala da vodi sintetisanju onih teorijskih zaključaka koji su opravdavali izvođenje određenih, socijalizmu sklonih politika. U protivnom, analiza se ne bi smatrala ispravnom. Ako se činjenice ne bi uklopile s teorijama, „tim gore po činjenice“. Još gore po autore. Naprotiv, u metodološkom ključu moderne nauke – koja i dalje odoleva pritiscima postmoderne teorije relativnosti svega i svačega – nauka se strogo bavi utvrđivanjem činjenica.¹² Uostalom, da bi se svet menjao, prvo se mora znati šta on jeste. Da bi se poslala raketa na Mesec i sintetisao aspirin,

Jerome Frank's formula: 'Stimuli affecting the judge x the Personality of the judge = Decisions.' When a legal theorist is called upon to evaluate the legitimacy of this or that factor influencing the judge, then his enterprise can no longer be truly realist and perhaps not even an exercise in legal theory." Novak, A., 2024, *Legal Realism Bound, Eudaimonia*, Vol. 8, br. 2, str. 104–105. Sličnu kritiku Spaićevih teza, u kojima je kompromitovana stroga metodološka razlika deskriptivnog i preskriptivnog jezika, nalazimo i u naučnoj kritici Miška Jovanovića, *Sudijsko odlučivanje – između skepticizma i formalizma, Eudaimonia*, Vol. 8, br. 2, str. 121–122.

11 Ili kako to Nenad Dimitrijević slikovito kaže: „Ukratko, socijalizam je politička intervencija u (komunizmu nesklonu) zbilju“, Dimitrijević, N., 2026, *Ustav kao element ideološkog tvorenja stvarnosti*, u: Beširević, V., Miletić, A., Božić, M., Milošević, S. (ur.), *Simbolično i stvarno u Ustavu SFRJ iz 1974*, Beograd, Institut za savremenu istoriju & Pravni fakultet Univerziteta Union (u štampi).

12 U alternativnom metodološkom ključu angažovane kritičke teorije to, naravno, nije slučaj budući da ona smatra da se naučnom istraživanju uvek i nužno pristupa iz

prvo se mora ovladati zakonima termodinamike i biohemije. Ni u humanistici nije drugačije: prvo se izvede naučno istraživanje, pa se onda piše *policy paper*. Savremena srpska humanistika sklona je da zanemari ovu razliku. Oblikovana u dugoj senci naučnog socijalizma, u kojoj je svoje formativne godine provela i većina nas koji se danas bavimo teorijom prava, ni naša savremena misao o pravu nije pošteđena „levih skretanja“. Time nikako ne želim da kažem da je Dajović marksista, već da mu je habitus marksistički.¹³ Drugim rečima, da je ponikao u intelektualnoj sredini u kojoj je bilo uobičajeno, pa i poželjno da se predmetu istraživanja pristupa iz vrednosne perspektive, tj. bez strogog razlikovanja činjenica i vrednosti. U takvoj akademskoj sredini lako se može skliznuti s puta i zanemariti strogo metodološka razlika između opisa onoga što jeste od postuliranja onoga što bi trebalo da bude.

Ali ako nam intelektualni background *Osnova pravnog rasuđivanja* objašnjava nonšalantnost s kojom autor prelazi preko ove metodološke neravnine, a da ga ona ne zažulja, ne govori nam puno, ako išta, o tome zašto se ova neravnina uopšte dogodila u Dajovićevom tekstu. Prema mom mišljenju, objašnjenje za to treba potražiti u misiji Dajovićeve doktrine tumačenja prava, tj. pokušaju da se odgovori na izazov koji upućuje *hard scepticism* savremene teorije tumačenja prava, pa i tumačenja uopšte: ako nas iskustvo uči da je bilo kojem tekstu (pa i normativnom) moguće učitati bilo koje značenje, odnosno da je tumač teksta i tvorac njegovog značenja, kako je onda moguć sistem jednoobraznih i predvidivih normi koji poistovećujemo s pravnom državom? Kao što ni kod Dostojevskog nema Boga tamo gde je sve moguće, ni pravne države ne može biti tamo gde je svako značenje moguće. Drugim rečima, da bi pravna država bila moguća, *open texture* pravne norme mora biti ukroćen. Kroćenje se pritom ne postiže unapređivanjem samog teksta, već svođenjem

određene vrednosne perspektive. Kako to, međutim, nije Dajovićev pristup, tako i ova kritika polazi od modernog pozitivističkog shvatanja nauke i njene metode.

- 13 I još uže – habitus jugoslovenskog doktrinarnog marksizma koji je sledio liniju partije i dominirao u univerzitetskoj nastavi i udžbeničkoj literaturi, posebno nakon obrazovne reforme s početka sedamdesetih godina prošlog veka. O žilavosti ovog habitusa domaće pravne nauke svedoči i ukorenjen metodološki pristup u sastavljanju doktorskih teza i monografskih studija iz pozitivnopravnih disciplina, od čijih se autora i danas traži da ne budu samo pravni stručnjaci već i istoričari. Naime, ovi tekstovi po pravilu započinju istorijskim uvodnicima u kojima se autori osvrću na genezu instituta kojima se bave, često ambiciozno posežući i u najdublju prošlost, koja, međutim, nije predmet njihovog užeg naučnog interesovanja. Već sasvim letimičnim uvidom u stranu naučnu produkciju, pa i stariju domaću pravnu književnost, u kojoj ovi istorijski uvodnici izostaju, može se opravdano pretpostaviti da se radi o metodološkom maniru koji je u domaću pravnu nauku ušao nakon 1945. godine kao izraz mehaničkog inkorporiranja istorijskog materijalizma u njena istraživanja.

tehnika njegovog tumačenja na ograničen broj preciznih interpretativnih argumenata koji nas mogu dovesti do jasnog „okvira mogućih značenja“ koji normativni tekst može da porodi i između kojih se tumač opredeljuje za jedno. Pravna država ne počiva na egzaktnosti normativnog teksta, već na egzaktnosti tehnika njegovog tumačenja: iz normativnog teksta nije moguće izvesti bilo koje značenje, već samo ona značenja na koja upućuju jasno i prethodno definisani argumentativni alati. U osnovi, misija Dajovićeve knjige, kako ju je ovaj čitalac doživeo, jeste da definiše unapred *zadati argumentativni obrazac* kao sumu dozvoljenih interpretativnih argumenata – u stvari *metapравnih pravila*, čija bi dosledna primena trebalo da garantuje pravno rasuđivanje bez kojeg, kako njen autor kaže, „ne može biti valjane i legitimne primene prava u spornim slučajevima“ (str. 313), *ergo* pravne države.

Ako je sve to tako, onda se Dajovićevoj preskriptivnoj doktrini tumačenja prava mogu uputiti tri primedbe sa pozicija deskriptivne nauke o tumačenju prava.

Prva je opora u svojoj banalnosti, a upućena svakoj preskripciji: ako je pravna država, odnosno „valjana i legitimna primena prava“ moguća uz strogo i dosledno pridržavanje unapred zadatog seta interpretativnih argumenata, zašto bi ti argumenti morali da budu baš oni i onakvi kako ih Dajović vidi? Moguće je zamisliti (a možda nije ni potrebno zamišljati) pravne sisteme koji ispunjavaju formalne kriterijume pravne države, a počivaju na drugim tradicijama i školama tumačenja prava. Sasvim je zamisliv koncept šerijatske pravne države koja rigidno odbacuje upotrebu bilo kakve analogije ili *common law* sistem koji ograničava pribegavanje istorijskom tumačenju na način kako ga razume kontinentalna pravna tradicija. Postojali su i postojaće sistemi koji nisu ništa manje pravni, a da ne baštine (samo) onu pravnu kulturu koju je pregledno izložila Dajovićeva knjiga.

Druga kritika se odnosi na logičku koherentnost Dajovićevih teza. Naime, čini nam se da preskriptivnost interpretativnih argumenata ugrožava zasnovanost polazne distinkcije između odlučivanja i opravdavanja u procesu tumačenja normativnih tekstova. Autor *Osnova pravnog rasuđivanja* je, naime, lepo primetio da se razlozi na osnovu kojih tumač opredeljuje odluku o značenju normativnog teksta mogu tražiti, i najčešće nalaze, u vanpravnim motivima koji imaju daleko više veze sa sociološkom i psihološkom nego s pravnom naukom. Opravdavanje tih odluka, s druge strane, prema Dajovićevom mišljenju, stvar je isključivo autonomne veštine pravnog rasuđivanja. Ako su, međutim, interpretativni argumenti kao alati kojima se tumač služi njemu unapred zadati, onda je njegova sloboda bitno ograničena ne samo u pogledu opravdavanja već i prilikom

odlučivanja u smislu opredeljivanja za određeno značenje koje se pripisuje normativnom tekstu: čini se da su odluke tumača u velikoj meri predeterminisane zadatim argumentativnim obrascem. Samim tim, i sve potencijalne sociološke i psihološke inklinacije tumača moraju da se uklope u njih, a ne obrnuto.

Na ovu poslednju opasku se nadovezuje treća, i najvažnija, koja se fokusira na naučni doprinos Dajovićevih teza.

Na ovom mestu potpisnik ovih redova će se prisetiti svojih studentskih dana i prijateljskog duela Mišela Tropera i Rikarda Gvastinija prilikom pariske promocije francuskog izdanja Italijanovih *Lekcija iz teorije ustavnog prava*, kojom prilikom su se kratko i po ko zna koji put dva autoriteta sučelila po pitanju broja mogućih značenja koja se mogu pripisati normativnom tekstu. I dok je Troper ostao čvrst u svom *hard scepticism*-u, tj. stavu da je bilo kom normativnom tekstu uvek moguće pripisati bilo koje značenje, Gvastini je ostao jednako tvrd u uverenju da mu se nekako ipak čini da su kod pravnih tekstova „samo neka značenja moguća“. Na Troperovu repliku, zašto bi to bilo tako kao što Gvastini tvrdi, drugi je nemo slegao ramenima.¹⁴ Malenom pod zvezdama, meni se, međutim, i tada, baš kao i danas, činilo da su obojica u pravu: dovoljno je pregledati praksu ustavnih i inih sudova pa uvideti nespornu činjenicu da tumači istim pravnim tekstovima pripisuju različita, pa čak i dijametralno suprotna značenja, ali je jednako nesporna i činjenica da se u nekim pravnim sistemima to dešava češće i lakše, a u nekima ređe i teže, ako ikako. Samo se u potonjim, međutim, ideal pravne države približava svom obistinjenju – samo u njima sistem normativnih tekstova porađa sistem jednoobraznih i predvidivih pravnih pravila. Ako je tako, onda pravna država predstavlja standard na kraju kontinuuma postojećih političkih zajednica – država. Ako kazaljka na skali „pravnosti“ upućuje na neke od njih, to je verovatno (i) zato što je u njima interpretativna margina pravnih propisa uska jer se tumači strogo pridržavaju jasno postavljenih i unapred poznatih tehnika tumačenja. Otud se i Dajovićeva ideja o potrebi postojanja zadatog seta idealtipskih argumentativnih alata, kojima bi trebalo opravdavati odluke tumača, čini plauzibilnom tvrdnjom.

Zbog načina na koji je formulisana, međutim, Dajovićeva teza se suočava s bitnim ograničenjem. Izložena kao preskripcija, ona se može shvatiti kao tehničko rešenje za postizanje odabranog, unapred zadatog cilja – pravne države kao vrednosti po sebi. Ako je tako, onda je ova doktrina

14 Pogledi oba autora danas se mogu naći i u prevodu: Troper, M., 2014, *Pravna teorija države*, Beograd, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu; Guastini, R., 2016, *Sintaksa prava*, Zagreb, Naklada Breza, odnosno Guastini, R., 2023, *Tumačenje i argumentacija*, Zagreb, Naklada Breza.

u stvari praktička filozofija *par excellence* koja definiše ciljeve ljudskog delovanja i sredstva za njihovo postizanje. No, kao i svaka druga praktička filozofija, ona nudi odgovor na pitanje *kako* je pravna država ostvariva, ali ne kazuje ništa o tome *zašto* ona uopšte jeste. Drugim rečima, ona ne može da objasni zašto se tumači normativnih tekstova u nekim državama strogo pridržavaju zadatog interpretativnog okvira, dok u većini drugih „slobodno“ biraju značenja. Tačnije, ona nam ne govori ništa o tome pod kojim uslovima su, kada i zašto neke države uopšte postale pravne, a neke nikad nisu (i neće?).

Da bi se na to pitanje odgovorilo, preskriptivni jezik filozofije mora da ustupi mesto deskriptivnom jeziku nauke. Naučni pristup odgovoru na ovo pitanje mogao bi da, na primer, pođe od pretpostavke da pravna država nije stvar društvenog planiranja, već ishod spontanog istorijskog oblikovanja – potrebe određene društvene strukture za sopstvenom reprodukcijom ili, marksističkim rečnikom (kojem očigledno ni autor ove kritike ne može da odoli), kulturne nadgradnje na određenu materijalnu bazu. U tom smislu, zadatak nauke bi bio da utvrdi kakva to društvena struktura može da iznedri jednu tako sofisticiranu nadgradnju koju nazivamo pravnom državom. Za odgovor na ovo pitanje dragocen je prost uvid da je po pravilu tumačeva interpretativna „sloboda“ obrnuto srazmerna njegovoj institucionalnoj „nezavisnosti“, odnosno da je direktno uslovljena odnosom tumača prema političkoj vlasti čije odluke – saopštene u formi opštih normi – interpretira. Ako je tako, onda se pravna država može shvatiti i kao specifičan oblik vršenja političke vlasti. „Ovaj oblik političke vlasti nije ni večan ni univerzalan već se pojavio u Evropi negde tokom XVII i XVIII veka“. ¹⁵ Razlozi i uslovi pod kojima je do toga došlo baš tu i tada, odnosno zbog kojih ona izostaje ovde i sada (kao i u većini drugih država na svetu) ne mogu se dokučiti teorijskom konceptualizacijom, već jedino iskorakom u strogo naučni, dakle empirijski uvid u istorijsko poreklo i društvenu zbilju posmatranog fenomena – pravne države. Pravni realizam se ne graniči samo s političkom sociologijom, već pre svega s društvenom istorijom.

3. UMETO ZAKLJUČKA

Zbog svega navedenog ovaj tekst završava tamo gde je Dajovićev počeo – na distinkciji epistemičkog i praktičkog rasuđivanja, i sa asimetričnim zaključkom o potrebi istraživanja pravne države kao istorijske i društvene činjenice koja postoji nezavisno od naših htenja i vrednovanja. Ako i jeste legitiman politički cilj, pravna država je pre svega objektiv-

¹⁵ Troper, M., 2014, str. 164.

na i istorijski uslovljena stvarnost. Kao takva, ona može biti postignuta jedino i samo u onoj meri u kojoj su se ispunile društvene pretpostavke koje joj vode. U tom smislu, Dajovićevu *tezu* o zadatom argumentativnom obrascu kao pretpostavci pravne države trebalo bi preformulisati u *hipotezu*. Deskripcija društvenih uzroka i uslova pod kojima se zadati argumentativni obrazac formirao omogućivši nastanak pravne države prethodi svakoj preskripciji kao tehničkom rešenju za njeno održanje ili postizanje. Pravno rasuđivanje ne može se objasniti samim sobom, već samo smeštanjem u istorijski kontekst u kojem se oblikovalo kao autonomna veština za kojom je ljudsko društvo u nekom istorijskom trenutku osetilo potrebu.

Redizajnirani, od svake preskriptivnosti rasterećeni *homo iuridicus* kojeg Dajović nudi u svom članku lako bi našao svoje mesto u jednom takvom poduhvatu. Štaviše, tu bi mu jedino i bilo mesta: nije li idealtipska metoda i nastala kao epistemološko oruđe u funkciji praćenja i objašnjavanja društvenih pojava i procesa. Konačno, nije li pravo – uz sve teorijske obzire – pre svega, ako ne i jedino, ipak samo još jedna društvena i istorijska praksa.

LITERATURA

1. Božić, M., 2020, Intellectual History of a Textbook: Radomir Lukić's Introduction to Law between Marx and Kelsen, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, Vol. 68, br. 1, str. 45–67.
2. Dajović, G., 2023, *Osnovi pravnog rasuđivanja*, Beograd, Univerzitet u Beogradu – Pravni fakultet.
3. Dajović, G., 2025, *Homo Iuridicus* and Legal Reasoning, *Pravni zapisi*, Vol. XVI, br. 2, str. 282–308.
4. Dimitrijević, N., 2026, Ustav kao element ideološkog tvorenja stvarnosti, u: Beširević, V., Miletić, A., Božić, M., Milošević, S., (ur.), *Simbolično i stvarno u Ustavu SFRJ iz 1974*, Beograd, Institut za savremenu istoriju & Pravni fakultet Univerziteta Union (u štampi).
5. Guastini, R., 2016, *Sintaksa prava*, Zagreb, Naklada Breza.
6. Jovanović, M., 2024, Sudijsko odlučivanje – između skepticizma i formalizma, *Eudaimonia*, Vol. 8, br. 2, str. 115–126.
7. Novak, A., 2024, Legal Realism Bound, *Eudaimonia*, Vol. 8, br. 2, str. 91–114.
8. Spaić, B., 2020, *Priroda i determinante sudijskog tumačenja prava*, Beograd, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
9. Troper, M., 2014, *Pravna teorija države*, Beograd, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.

HOMO IURIDICUS IN THE PRESCRIPTIVE DOCTRINE AND/OR THE DESCRIPTIVE THEORY OF LEGAL INTERPRETATION

Marko Božić

ABSTRACT

The paper is a scholar critique of the recently published study *Osnovi pravnog rasuđivanja* (Basics of Legal Reasoning) by Goran Dajović, and its idea of “a correct and legitimate implementation of law” conditioned by the use of predetermined interpretative arguments. The focus of the critique is less on Dajović’s thesis as such and more on the author’s prescriptive language, which undermines scholar credibility and the full academic potential of author’s ideas. The critique points out some benefits that “book translation” on descriptive language may offer further inquiry into the rule of law as a theoretical concept and a social phenomenon.

Key words: legal interpretation, legal reasoning, rule of law, interpretative arguments, framework of interpretation.

Article History:

Received: 10 April 2026

Accepted: 10 June 2026